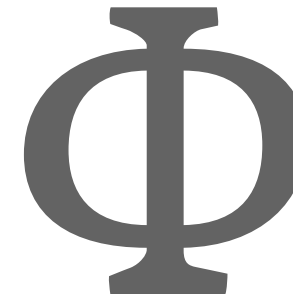

When I use a word, it means just what I choose it to mean – neither more nor less.
Humpty-Dumpty

η λέξη που αρχίζει από

Αριστείδης Ν. Χατζής

Δεν υπάρχει ίσως περισσότερο ταλαιπωρημένη λέξη στο πολιτικό λεξιλόγιο από τον **Φιλελευθερισμό**. Ακόμα και με τη Δημοκρατία έχουμε καταλήξει, αν όχι σε έναν κοινά αποδεκτό ορισμό, τουλάχιστον σε μια κοινή ιδέα για το περιεχόμενο του όρου. Αλλά κι εκεί ο φιλελευθερισμός περιπλέκει τα πράγματα, διότι η συνταγματική δημοκρατία «δυτικού τύπου» ονομάζεται και **φιλελεύθερη (constitutional/liberal democracy)**. Στο σύντομο αυτό κείμενο θα παρουσιάσουμε συνοπτικά την περιπέτεια της λέξης **φιλελευθερισμός (liberalism)** στον αγγλοσαξονικό χώρο και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ του 20ού αιώνα, εφόσον το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής συζήτησης διεξήχθη εκεί.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Η πηγή της σύγχυσης βρίσκεται στην ιστορία του φιλελευθερισμού. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι φιλελεύθεροι διακρίνονταν εύκολα από τους συντηρητικούς και τους σοσιαλιστές. Οι φιλελεύθεροι ήταν οι υποστηρικτές της ελεύθερης αγοράς και οι υπερασπιστές των ατομικών δικαιωμάτων. Οι πεποιθήσεις τους βασίζονταν στον **ατομικισμό (individualism)** που αποτελεί και σήμερα τη θεμέλια λίθο κάθε πραγματικά φιλελεύθερης τάσης. Τα άτομα θα πρέπει να αφεθούν ελεύθερα να καθορίσουν τη ζωή τους με τον τρόπο που αυτά επιλέγουν. Βέβαια υπήρχε η διάκριση μεταξύ των ωφελμιστών και των καντιανών φιλελευθέρων, αλλά είχε μόνο ακαδημαϊκή αξία. Πολιτικά οι φιλελεύθεροι ήταν ενωμένοι.

Στις αρχές όμως του 20ού αιώνα, εξαιτίας των ιδεολογικών ζυμώσεων που ακολούθησαν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την ύφεση της δεκαετίας του 1930, το στρατόπεδο των φιλελευθέρων διασπάστηκε. Η κυρίαρχη τάση των φιλελευθέρων στον αγγλοσαξονικό χώρο άρχισε να διαχωρίζεται τον πολιτικό από τον οικονομικό φιλελευθερισμό, δίνοντας

έμφαση κυρίως στον πρώτο. Επηρεασμένοι από την οικονομική θεωρία του Keynes, ο οποίος θεωρούσε πάντα τον εαυτό του φιλελεύθερο, οι φιλελεύθεροι άρχισαν να έχουν αμφιβολίες για τη δυνατότητα της αγοράς να υλοποιεί τις επιλογές των ατόμων. Θεωρούσαν πως ο κρατικός παρεμβατισμός αποτελεί ένα αναγκαίο κακό που, παρά το κόστος του (περιορισμός των επιλογών), μπορεί να εξασφαλίσει την προστασία των ατόμων και τελικά την ευημερία τους. Εφόσον οι φιλελεύθεροι ενδιαφέρονταν για το άτομο, δεν υπήρχε λόγος να παραμείνουν δογματικά προσκολλημένοι στην αγορά.

Βέβαια, υπήρξε μια μικρή μερίδα διανοομένων, κυρίως στις ΗΠΑ, που, όχι μόνο δεν ακολούθησε την κυρίαρχη τάση αλλά βαθμιαία ριζοσπαστικοποιήθηκε περισσότερο, αρνούμενη να αποδεχτεί οποιαδήποτε παρέμβαση στην οικονομική ή κοινωνική ζωή. Δεδομένου ότι ο όρος **liberal** είχε κατοχυρωθεί από την κυρίαρχη τάση, θα έπρεπε να εφευρεθεί κάποιος άλλος. Έτσι γεννήθηκε ο όρος **libertarian**. Η πρώτη γενιά των **libertarians** περιελάμβανε στους κόλπους της μεγάλης οικονομολόγους

όπως ο F.A. Hayek και ο Ludwig von Mises, διανοούμενους όπως ο H. L. Mencken και συγγραφείς όπως η Ayn Rand. Όμως έχασε όλες τις μάχες και σε ιδεολογικό και σε πολιτικό επίπεδο.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια της ευημερίας και της ταχύτατης οικονομικής ανάπτυξης, ο λεγόμενος **εξισωτικός φιλελευθερισμός (egalitarian liberalism)**, δηλαδή η κυρίαρχη τάση των **liberals** κυριάρχησε πλήρως. Οι πολιτικοί τους στόχοι ήταν δύο: η προστασία των πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων (κυρίως των μειονοτήτων και των ασθενών πληθυσμιακών ομάδων) και η δόμηση του κράτους πρόνοιας. Θα συγκρουστούν με τους συντηρητικούς επιδιώκοντας τον πρώτο στόχο, πολύ λιγότερο για το δεύτερο. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η παντοδυναμία των **liberals** στις ΗΠΑ θα σηματοδοτηθεί από τρία γεγονότα: α) την έκδοση της δικαστικής απόφασης **Roe v. Wade** που, νομιμοποιώντας τις αμβλώσεις, κατοχύρωσε το **δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή (right to privacy)**, δηλαδή το κατεξοχήν φιλελεύθερο δικαίωμα του 20ού αιώνα, β) την έκδοση του μνημειώδους έρ-

γου του John Rawls, *A Theory of Justice*, του σημαντικότερου έργου πολιτικής φιλοσοφίας του 20ού αιώνα και ναυαρχίδας του εξισωτικού φιλελευθερισμού, και γ) τη διακυβέρνηση Nixon η οποία (όπως και εκείνη του Eisenhower) αποδέχτηκε πλήρως το **liberal consensus**, με αποκορύφωμα το «Είμαστε πλέον όλοι Κεϋνσιανοί!», που αναφώνησε ο ίδιος ο Richard Nixon.

Πολλοί ταυτίζουν τους αμερικανούς **liberals** με τους ευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες. Αυτό αποτελεί λάθος. Ακόμα και στο ιδιαίτερω πατερναλιστικό οικοδόμημα του John Rawls, η ελευθερία προηγείται απόλυτα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Το γεγονός πως ο ίδιος ο Rawls καταλήγει στην πρώτη καθαρά φιλελεύθερη αρχή της θεωρίας του με αφετηρία ένα καθαρόαιμο ωφελμιστικό κριτήριο (**maximin**), καθιστώντας έτσι προβληματική τη θεμελίωσή της, είναι χαρακτηριστικό.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι **libertarians** ανασυντάχθηκαν γύρω από 2-3 περιθωριακούς κύκλους: τους νεο-αυστριακούς οικονομολόγους (Mises, Rothbard), τον φιλοσοφικό κύκλο των **ομπζεκτιβιστών** της Ayn Rand και το αντιπολεμικό κίνημα του Βιετνάμ. Ακολουθώντας την παράδοση των **libertarians** και των **paleo-conservatives** των αρχών του αιώνα, οι οποίοι αντέδρασαν δυναμικά στην εμπλοκή των ΗΠΑ και στον Α΄ και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως πιστοί **isolationists**, κατόρθωσαν να διασπάσουν τη νεολαία του ρεπουμπλικανικού κόμματος, φέρνοντας κοντά τους μια μεγάλη ομάδα ριζοσπαστικοποιημένων νέων. Η απονομή

του Νόμπελ οικονομικών το 1974 στον F. A. Hayek και η έκδοση του *Anarchy, State, and Utopia* το 1974 από τον Robert Nozick προσέδωσε στο κίνημα των **libertarians** –πέραν της μαζικότητας– και μια ιδεολογική νομιμοποίηση.

Οι εξελίξεις αυτές συνοδεύτηκαν από παράλληλες εξελίξεις στην κυρίαρχη ιδεολογία στις ΗΠΑ. Η πλήρης επικράτηση της κλασικής φιλελεύθερης οικονομικής σχολής του Σικάγο (εννέα Νόμπελ οικονομικών μέσα σε δύο δεκαετίες) στον ακαδημαϊκό χώρο, η αποτυχία του κράτους πρόνοιας και του κεϋνσιανού μοντέλου και στη συνέχεια, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών οικονομιών δημιούργησε ιδιαίτερα φιλικές συνθήκες για τις ιδέες των **libertarians**. Όμως η στροφή ήταν καταρχήν πραγματιστική και δευτερευόντως ιδεολογική.

Ο λεγόμενος **νεο-φιλελευθερισμός (neo-liberalism)** δεν αποτέλεσε ποτέ κάποια ιδεολογία. Αντιθέτως, δεν είναι τίποτε άλλο από ένα μίγμα οικονομικής πολιτικής, πολλές φορές όχι ιδιαίτερα φιλελεύθερης, που σκοπό έχει τη βραχυπρόθεσμη εξυγίανση μιας οικονομίας και δεν συνοδεύεται από κάποια πολιτική φιλοσοφία. Όμως ακόμα και τα οικονομικά του νεο-φιλελευθερισμού σπριζόνται πολύ περισσότερο στην κυρίαρχη οικονομική σκέψη, έτσι όπως διαμορφώθηκε μετά την επικράτηση της σχολής του Σικάγο, παρά στη **libertarian** Αυστριακή οικονομική σχολή.

Ο George W. Bush, Jr. συχνά στους λόγους του αναφέρεται υποτιμητικά στον φιλελευθερισμό ως "the L-word" – σαν μια βρώμικη λέξη. Αυτή η περιφρόνηση των συντηρητι-

Ο George W. Bush, Jr. συχνά στους λόγους του αναφέρεται υποτιμητικά στον φιλελευθερισμό ως "the L-word" – σαν μια βρώμικη λέξη.

κών αμερικανών απέναντι στον φιλελευθερισμό περιλαμβάνει όλα τα είδη του (είτε ως **liberalism**, είτε ως **libertarianism**). Ο ίδιος ασφαλώς δεν αναγνωρίζει τον χαρακτηρισμό **νεο-φιλελεύθερος** που συχνά του αποδίδουν πολλοί Ευρωπαίοι, ταυτίζοντάς τον συχνότατα με τον **libertarianism**. Οι **libertarians** όμως είναι αυτή τη στιγμή οι σκληρότεροι αντίπαλοί του καθώς πρωταγωνιστούν στο αντιπολεμικό κίνημα, αλλά και στη νομιμοποίηση του γάμου των ομοφυλοφίλων. Οι ιδέες τους αποτελούν τον χειρότερο εφιάλτη του Bush και όμως η άγνοια των όρων επιτρέπει ακόμη και σοβαρούς Ευρωπαίους διανοούμενους να τους συγχέουν.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, θα μπορούσε κάποιος να ξεκινήσει από μια καλή εισαγωγή στην πολιτική φιλοσοφία. Χρήσιμη είναι η μονογραφία του John Gray, *Liberalism* (Minneapolis, University of Minnesota Press, 1995, 2nd ed.). Το έργο του John Rawls αποτελεί την εντυπωσιακότερη και του Cass Sunstein την πλέον πραγματιστική εκδοχή του εξισωτικού φιλελευθερισμού. Βλ. ιδίως Cass Sunstein, *Free Markets & Social Justice* (New York: Oxford University Press, 1997). Για τον libertarianism προτείνω την κλασική μελέτη του Norman P. Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism* (New York: St. Martin's Press, 1987), αλλά και το έγκυρο *A Dictionary of Conservative & Libertarian Thought*, Nigel Ashford & Stephen Davies, eds. (London: Routledge, 1991). Τέλος, ίσως σας φανεί χρήσιμο και το άρθρο μου «Εισαγωγή στις Σύγχρονες Φιλελεύθερες Τάσεις στην Πολιτική και Νομική Θεωρία», στο *Περί Φιλελευθερισμού*, επ. Χρήστος Ζαχόπουλος (Εκδ. Ι. Σιδέρης, 2002), σσ. 93-127.